

Продовження табл. 1

Явище	Місяць, рік	Район поширення	Інтенсивність	Збитки
Посуха	20 серпня – 10 жовтня 2005	По всій Україні (крім заходу)	Сильна посуха: тривалість бездощів'я сягала 50-60 днів, орний шар був зовсім сухий	Стан озимини на 64% площ був незадовільний, посіви зріджені, плямисті
Посуха	Середина травня – кінець серпня 2007	9 областей (південно-східна частина України)	Максимальна температура повітря 34-42°C	Пригнічення та ускладнення умов для росту і розвитку ранніх хлібів
Суховійні явища	Середина квітня – 1 половина травня 2006	По всій Україні Східна частина	Відсутність ефективних опадів, відносна вологість повітря < 30%	Пригнічення рослин, ускладнення умов росту та розвитку ранніх ярих, зернобобових та технічних культур
Перезволоження ґрунту	Червень 2001	Північні, східні області, АР Крим	1-2 місячні норми, місцями 2,5 норми	Стеблове полягання озимини, ураження септоріозом, борошністою россою, бурою іржею
Тривалі дощі	25 липня – 4 серпня 2004	9 областей (захід, центр)	2-3 місячні норми	Стікання зерна, полягання рослин, проростання зерна та ураження грибовими хворобами
Сильні зливи з градом	Квітень, червень 2006	Західні області	Діаметр градин 7-15, подекуди 25-35 мм	Пошкоджені та змиті посіви цукрового буряку, перезволоження ґрунту, поширення грибових хвороб, полягання посівів, підтоплення присадибних ділянок
Сильні зливи з градом, шквали 20-22 м/с, грози	14-17 липня 2006	Північна частина Тернопільщини	107 мм	Полягання посівів, призупинення збирання ранніх хлібів

Шкодоцинність літньо-осінніх посух полягає в тому, що рослини пригнічуються, стан озимини погіршується, рослини входять в зиму слабкорозвиненими, з пониженою морозостійкістю та недостатньою висотою посівів. Знижена морозостійкість посівів призводить до того, що вони стають вразливими до небезпечних агрометеорологічних явищ холодного періоду [1].

Слід відмітити, що суховії та пилові бурі відмічались рідше протягом досліджуваного періоду.

Перезволоження ґрунту, сильні та тривалі зливи фіксуються переважно у західних областях країни.

За досліджуваний період найбільше несприятливих агрометеорологічних явищ спостерігалось в 2003 р. Озимина ввійшла в зиму послабленою ще з 2002 р., оскільки в грудні відбувалось стрімке промерзання ґрунту (місцями до 100-105 см). На переважній частині України грудень був найхолоднішим за весь період метеорологічних спостережень. До того ж, у більшості областей ґрунт був перезволожений, снігового покриву майже не було.

З кінця грудня 2002 р. до середини березня 2003 р. в Україні спостерігалась притерта льодова кірка (товщиною 1-6 см).

У цілому в Україні загальна площа загибелі посівів озимих від комплексу несприятливих явищ осінньо-зимового та ранньовесняного періодів склала близько

63%. Такі розміри загибелі озимих культур в Україні спостерігались вперше за останні 50 років.

Окрім того, у 2003 р. були зафіксовані весняна повітряно-ґрунтова (10 квітня – 20 червня) та осіння (вересень) ґрунтова посухи, суховійні явища, пилові бурі (3 декада квітня) та заморозки (1 декада червня). Тобто, внаслідок відповідних циркуляційних умов сформувався комплекс несприятливих агрометеорологічних явищ.

Отже, слід відмітити, що вивчення повторюваності, тривалості, площі поширення та періодичності появи несприятливих агрометеорологічних явищ в Україні є дуже важливим моментом. Цікаво, що досліджуваний десятирічний період характеризувався як щорічними несприятливими агрометеорологічними явищами, так і аномальними, які відмічаються один раз за 20, 50 і більше років.

1. Дмитренко В.П., Строкач Н.К. Оценка влияния длительности неблагоприятных и опасных климатических явлений погоды на урожай зерновых культур в основные межфазные периоды развития // Труды УкрНИГМИ. – Вып. 244. – 1992. 2. Настанова гідрометеорологічним станціям і постам. Вип. 11. Агрометеорологічні спостереження. – Київ: Держгідрометслужба, 2007. 3. Настанова по службі прогнозів та попереджень про небезпечні та стихійні явища погоди. – Київ: Держгідрометслужба, 2003. 4. Огляд погоди та стихійних гідрометеорологічних явищ на території України. – Київ: Держгідрометслужба, 2006.

Надійшла до редколегії 30.04.08

УДК 911.3

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, Ю. Когатько, асп.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ РЕЛІГІЇ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ, ПОТЕНЦІАЛ КАРТОГРАФІЧНОГО ТА ЦЕНТРОГРАФІЧНОГО МЕТОДІВ

Показано основні методи досліджень з географії релігій в масштабах області.

The basic methods of research in geography of religions are shown in the scales of region.

Постановка проблеми. Протягом кінця ХХ – початку ХХІ століття відбувся значний прорив у розвитку географії релігій України. За короткий час від виникнення нової науки вже було зроблено чимало. Вченими було

обґрунтовано предмет і об'єкт географії релігії, розроблено термінологічно-понятійний апарат, а також проведено релігійно-географічне районування і обґрунто-

вано його критерії, виділено чинники впливу на геоко-
нфесійну ситуацію.

Хоча в той же момент хотілось би зазначити, що дисципліну назвати новою можна умовно. Протягом тривалого часу дослідження з історії і географії релігій велись такими науками, як історія релігій, релігієзнавство, суспільна географія, а також історія. При цьому зарубіжні автори вивчають географію релігій у тісному зв'язку з географією культури. І лише поодинокі вчені, серед яких Р. Стамп і Дж. Еспозіто, проводять дослідження безпосередньо з географії релігій [14, 15].

Слід відзначити, що релігійна тематика в Україні вивчалась досить поверхово. У дорадянські часи це було пов'язано з тим, що релігія й наука завжди знаходились на певній дистанції, а після встановлення радянської влади – через негативне ставлення держави до релігії.

Актуальність проведення дослідження релігійного життя в Україні набуває особливого значення саме зараз, коли почалося духовне відродження населення і свобода віросповідання, що призвело до різкого збільшення кількості існуючих релігійних громад та постійної появи нових релігійних об'єднань.

Одним з важливих аспектів географії релігій як науки є її власні методи дослідження, які вже хоча і є значно розкритими, але ще не зовсім доповнені і перевірені на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної тематики. За останні десять-п'ятнадцять років українськими вченими було зроблено чимало для розвитку географії релігій України. Першою з'явилась доповідь О. Шаблія та О. Вісьтак "Сакральна географія: становлення та проблеми розвитку" (Перм, 1993) [11]. Пізніше у підручнику "Соціально-економічна географія України" (за редакцією О. Шаблія) окремих розділ присвячено географії релігій України [9].

Ще пізніше було опубліковано ряд статей з даної проблематики. Це, насамперед, праці С. Павлова, К. Мезенцева, О. Любіцевої, І. Ровенчака та ін. В. Патійчук, С. Павлов, А. Ковальчук, О. Кучабський захистили дисертації з географії релігій [3, 4, 5, 7]. В статтях і дисертаціях науковці обґрунтували предмет і об'єкт дисципліни. Було розроблено термінологічно-понятійний апарат, основні методологічні засади, а також робились спроби провести релігійно-географічне районування. При цьому з'явилися і роботи з дослідження конкретних регіонів. Так, О. Кучабським проаналізовано формування на Львівщині територіальної релігійної системи, особливостей територіальної організації основних (традиційних) конфесій і надано конкретні рекомендації щодо його удосконалення, здійснено інтегральне релігійно-географічне районування області. В. Патійчук проаналізував територіальну організацію релігійної сфери на прикладі Волині. А. Ковальчук проаналізував георелігійну ситуацію в Україні загалом.

Першим узагальненням стали навчальні посібники "Географія релігій" (С. Павлов, К. Мезенцев, О. Любіцева, Київ, 1998, 1999) та "Сакральна географія" (Л. Шевчук, Львів, 1999) [6, 13].

Виявлення невирішених сторін проблеми. Географія релігій в Україні розвивається досить швидко. Як було описано вище, з'явилося чимало робіт з цього розділу географії культури. При цьому залишається чимало і невирішених проблем.

Основними завданнями науки залишаються:

- узагальнення понятійної бази географії релігій;
- удосконалення методики релігійно-географічного районування території України, мікрорайонування;
- розподіл значень понять "релігійний" і "сакральний";

Також до невирішених завдань можна віднести дослідження георелігійного положення України, удосконалення адміністративно-територіального устрою релігійних конфесій і при можливості вивчення доцільності розміщення сакральних споруд. При цьому слід зазначити, що розвиток теорії значною мірою визначається розвитком дослідницьких методів.

Мета і завдання. Метою написання даної статті є дослідження методів географії релігій і осмислення доцільності їх використання в масштабах вивчення релігій на мезо- і мікрорівні. Основними завданнями є: обґрунтування доцільності використання та систематизація методів дослідження, визначення потенціалу картографічного та центрографічного методів дослідження.

Виклад основного матеріалу.

1. Доцільність використання та систематизація методів дослідження. Кожна наука, відповідно до її специфіки, застосовує свої методи дослідження, які дозволяють належним чином розкрити сутність досліджуваних явищ і процесів. Проведення досліджень з географії релігій, особливо стану та динаміки геоконфесійних ситуацій на окремих, досить обмежених, територіях також вимагає застосування цілого комплексу загальнонаукових, географічних та інших методів.

Так, при аналізі територіально-релігійної ситуації в масштабах області необхідно використовувати **геоситуаційний підхід**. Він включає в себе детальне вивчення взаємного впливу умов і обставин (у першу чергу історико-географічних та політичних), які формують існуючу на даний момент геоконфесійну ситуацію в області і можуть бути причинами її можливих, часто досить радикальних, змін. Загалом, територіальна організація релігійного життя області вивчається, як складова її культурної сфери.

Релігійна ситуація (георелігійна ситуація, ГРС) фіксує стан релігійного життя, відтворює хід релігійного процесу і є особливою якістю геосистеми, яка склалася в процесі розвитку, поширення і функціонування конкретних релігій під впливом внутрішньої логіки розвитку, зовнішнього середовища та в процесі взаємодії з ним та між собою. На думку С.Павлова, ГРС взагалі слід вважати не предметом, а методом географічного дослідження релігійного життя, який дає змогу виявити трансформації територіальних релігійних систем (ТРЛС) у часі й диференціацію їх у просторі залежно від певних умов [5].

Цей метод може бути застосований для характеристики розвитку та функціонування релігійних громад області за період, коли почали фіксуватися точні статистичні дані по релігійних громадах і храмах. Він найбільш придатний для характеристики просторових процесів релігійного життя, коли в його основу покладені сполучення і взаємодія ТРЛС конкретних релігійних напрямків у межах якоїсь території з певним етнокультурним середовищем. При цьому основна роль відводиться порівнянню станів релігійного життя за різні часові проміжки.

При цьому даний метод є найбільш придатним для характеристики просторових процесів релігійного життя, але за умови, що в його основу буде покладено взаємодії між різними територіально-релігійними системами в масштабах однієї певної території під впливом конкретного етнокультурного середовища.

Варто також зауважити, що геоконфесійну ситуацію можна розглядати як якісний стан взаємодії різних територіальних релігійних систем (ТРЛС) за певний проміжок часу, що формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

В процесі аналізу релігійної діяльності регіону доцільно також застосовувати **системний підхід** та його базовий метод – **системно-структурний аналіз**. Основними системами будуть в даному випадку виступати територіальна релігійна система взагалі, а також сукупність релігійних громад різних конфесій у їх взаємодії, храмів і населення, яке не ототожнює себе з жодною релігією, але тим чи іншим чином впливає на геоконфесійну ситуацію. Системно-структурний аналіз – це сукупність методологічних засобів, які дають змогу виявити територіальну структуру релігійних організацій різного віросповідання, їх основні релігійні центри та зв'язки.

Розуміючи й оцінюючи роль вище зазначених методів у дослідженнях з географії релігій, все ж таки варто відзначити, що при проведенні ґрунтовних аналітичних досліджень духовної сфери існування людського суспільства, важлива роль належить і **якісному, просторовому та порівняльному аналізу**, а також **літературному, історичному та цивілізаційному підходам**.

Якісний аналіз дозволяє виявити певну специфіку в розміщенні громад віруючих того чи іншого релігійного напрямку на досліджуваній території і встановити найбільш типові закономірності. При цьому для методу вирішальними факторами об'єктивності будуть точні статистичні дані або безпосереднє спостереження.

Просторовий аналіз вивчення геоконфесійної ситуації на певній території ґрунтується на основі визначення, за статистичними даними, регіонів з певними показниками кількості релігійних громад різного віросповідання. Фактично, просторовий аналіз, поєднуючи результати попередніх аналітичних досліджень, методом районування фіксує стан геоконфесійної ситуації на певній стадії розвитку релігійного процесу. Результатом просторового аналізу є створення за допомогою картографічних методів тематичних георелігійних карт.

Порівняльний аналіз також був застосований під час проведення дослідження релігій на регіональному рівні. Він відіграє важливу роль, оскільки просторово-часові закономірності, певні тенденції у взаємодії релігійного процесу із зовнішнім середовищем, розвиток і динаміку цієї взаємодії можна виявити, зіставляючи геоконфесійні ситуації певних територій (окремих районів області чи міст).

Літературний підхід застосовується на перших етапах проведення дослідження. Його суть полягає в опрацюванні, по можливості, якомога більшої кількості друкованих джерел, тематика яких стосується об'єкта дослідження. В процесі дослідження активно проводиться робота з наявними літературними джерелами з даної тематики. Зокрема, розглядаються матеріали навчальних посібників, богословських та періодичних видань, наукових статей, а також опрацювання документів архівів.

Історичний підхід на основі ретроспективного аналізу відтворює ритми релігійного процесу та найбільш значимі події в релігійному житті і дозволяє встановити причини, які впливали на розвиток геоконфесійної ситуації, як на планеті в цілому, так і в межах окремих регіонів на різних історичних етапах еволюції суспільства. Це один з найважливіших методів географії, як науки і географії релігії зокрема. Історія – географія минулого, тому не можна розпочинати вивчення теперішнього стану релігійного життя без аналізу минулих подій, умов і факторів. Геоконфесійна ситуація в наш час – це наслідок бурхливого релігійного життя минулих століть.

Релігія описувалась в минулому, але робилось це переважно в межах історії, теології і релігієзнавства. І

зараз переведення даних цих наук в географію релігій не тільки доповнить нову науку, але й допоможе прояснити чимало процесів, які відбуваються в наш час.

Цивілізаційний підхід ґрунтується на дослідженні локально-неповторної своєрідності етносів. Ця своєрідність визначається етнокультурними традиціями, які формуються в межах відповідних релігій. Так, серед українців православ'я є домінуючою релігією, а оскільки саме українці складають переважну більшість населення всіх областей окрім АР Крим (в якій також поширене православ'я, адже росіяни також православні), то можна говорити про домінування в межах будь-якої області православної культурної традиції.

Серед конкретних методів дослідження в географії релігії застосовуються методи спостереження, опитування, статистичного аналізу.

В процесі дослідження й аналізу геоконфесійної ситуації в масштабах області особливо доцільно використати **метод спостереження**. Саме в процесі спостереження можна встановити й описати характерні моменти та особливості богослужіння в православних церквах Московського і Київського патріархатів, а також у протестантських церквах.

Важливі результати при аналізі геоконфесійної ситуації в області можна одержати застосуванням методу **безпосереднього опитування** священнослужителів і простих віруючих. Завдяки опитуванню буде, зокрема, встановлено прихожани з яких соціальних груп населення складають більшість у тому чи іншому православному храмі, а також серед різноманітних неправославних громад.

В процесі дослідження необхідно активно застосовувати **статистичний метод**. При цьому основна інформація знаходиться у відділі статистики Чернігівського облвиконкому, а також безпосередньо у відділі у справах релігії. Не можна не врахувати і статистичні дані історичних відділів краєзнавчих музеїв. Завдяки проведеній роботі буде встановлено ряд невідповідностей між офіційними та реальними адресами існування і кількістю релігійних громад, тому бажано брати інформацію з трьох чи й більше джерел, не нехтуючи й спостереженням і опитуванням.

При проведенні аналізу геопросторових аспектів релігійного життя в області застосовується й **картографічний метод**. Зокрема, його роль полягає в опрацюванні всіх картографічних матеріалів, а також складанні нових карт, що відображають сучасну геоконфесійну ситуацію в області. Для дослідження динаміки процесів релігійної діяльності на території ефективним є **центрографічний метод**.

В цілому основними етапами дослідження релігійної діяльності і сакральних просторів є теоретичний, оціночний, аналітичний і конструктивний. Для кожного з цих етапів характерний свій конкретний набір методів (табл. 1).

На теоретичному етапі дослідження основними є філософські і загальнонаукові методи. Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об'єкта дослідження та ідеї від часу виникнення до стадії вирішення завдання являють собою основу дослідження. Оціночний етап характеризується наявністю багатьох аналітичних і загальнонаукових методів. Основними методами етапу будуть також системно-структурний аналіз, генетичний, ретроспективний, біографічний, історико-географічний зрізів, літературний, формаційний і цивілізаційний. На аналітичному етапі дослідження проводиться дослідження георелігійних систем і сакральних просторів. При цьому проходить обробка статистичної інформації

ції і проводиться її аналіз і узагальнення. На конструктивному етапі доцільним є проведення районування

території, враховуючи чинники, які б сприяли вдосконаленню георелігійної сфери.

Таблиця 1. Систематизація методів дослідження в географії релігії

Етап дослідження релігійної діяльності і сакральних просторів	Методи дослідження	
Теоретичний етап	➤ Аксиоматичний метод; ➤ структуризація; ➤ наукометрія; ➤ індуктивний метод; ➤ гіпотетико-дедуктивний метод; ➤ бібліометрія; ➤ інформетрія.	
Оціночний етап	Методика оцінки релігійної діяльності: ➤ системно-структурний аналіз; ➤ генетичний метод; ➤ ретроспективний метод; ➤ біографічний метод; ➤ метод історико-географічних зрізів; ➤ літературний метод; ➤ формаційний метод; ➤ цивілізаційний метод.	Методика оцінки сакральних просторів: ➤ просторово-порівняльний метод; ➤ порівняльний метод; ➤ історичний метод; ➤ системний метод; ➤ картографічний метод.
Аналітичний етап	➤ Розрахунковий метод; ➤ центрографічний метод; ➤ якісний аналіз; ➤ просторовий аналіз; ➤ порівняльний аналіз; ➤ картографічний метод.	
Конструктивний етап	➤ Метод районування; ➤ системно-структурний аналіз; ➤ просторово-порівняльний метод; ➤ системний метод; ➤ картографічний метод.	

2. Потенціалі картографічного та центрографічного методів. Картографічний метод служить засобом застосування просторово-часового порівняльного підходу. На картах фіксують спостереження, встановлюють закономірності розміщення об'єктів релігійної діяльності, аналізують морфологічну структуру сакральних ландшафтів.

При створенні карт, які відображають релігійне життя в регіоні необхідно чітко визначити параметри генералізації і з урахуванням необхідності карти бути докладною, позначати не лише основні об'єкти, а й приділити увагу іншим. При створенні карт можна ввести нові для географії умовні позначення, які будуть краще сприйматись візуально, як наприклад зображено на рис. 1.

Слід відзначити, що досить часто в процесі збору матеріалу доводиться доповнювати одержані дані інформацією топонімічного та етимологічного змісту.

Центрографічний метод також є проявом просторово-часового підходу. Як зазначає В. Грицевич, цей метод пов'язаний із визначенням "центра ваги" явища та його картографічним відображенням. За своєю суттю центрографічний аналіз полягає у визначенні зважених за обсягами явища середніх координат [2, с. 76].

Результати застосування центрографічного методу в географії релігії візуалізуються за допомогою центрограми – карти з позначеними "центрами ваги" різних релігійних течій, конфесій. При цьому слід зазначити, що такі центри мають властивість відносно швидко змінювати своє положення. Це дозволяє аналізувати про-

цеси просторового поширення релігійної діяльності. Зокрема, В. Черв'яков відмічає, що відображення на одній карті декількох центрів одного й того ж показником на різні моменти чи періоди часу дає можливість виявити напрямки і швидкість просторово-часових зрушень, а за положенням центрів різних показників можна виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між багатьма явищами [10, с. 104-105].

Приклади центрограм релігійної діяльності наведено на рис. 2, 3.

На основі вивчення просторового поширення в часі релігійних організацій можна зробити декілька висновків:

- центр "ваги" просторового поширення релігійних організацій в Україні має чітку тенденцію зрушення у східному напрямі. Найподібнішу тенденцію має просторове поширення православних релігійних громад, що пояснюється їх домінуючою питомою вагою в країні;
- найвищі темпи руху на схід характерні для Української Православної Церкви Московського патріархату. Що стосується "нетрадиційних" для Східної України конфесій, то рух на схід Українського Греко-Католицької Церкви практично зупинився, а Української Автокефальної Православної Церкви – триває;
- центр "ваги" мусульманських громад чітко локалізований у межах АР Крим;
- в цілому у другій половині 2000-х років спостерігається стабілізація релігійної ситуації в Україні.

Карта-схема. Православні храми Чернігівщини (за виключенням Чернігова, Ніжина і Прилук)

Рис. 1. Локалізація православних храмів на території Чернігівської області

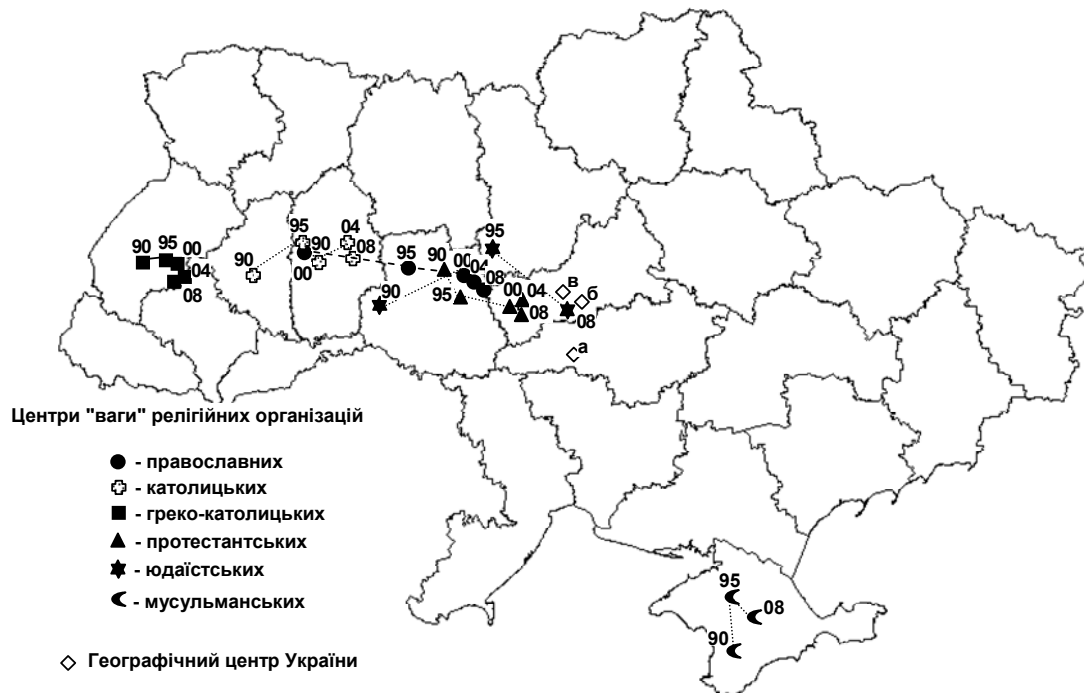

Рис. 2. Центрограма просторового поширення релігійних організацій в Україні.

Географічні центри України: а – Добровеличківка Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

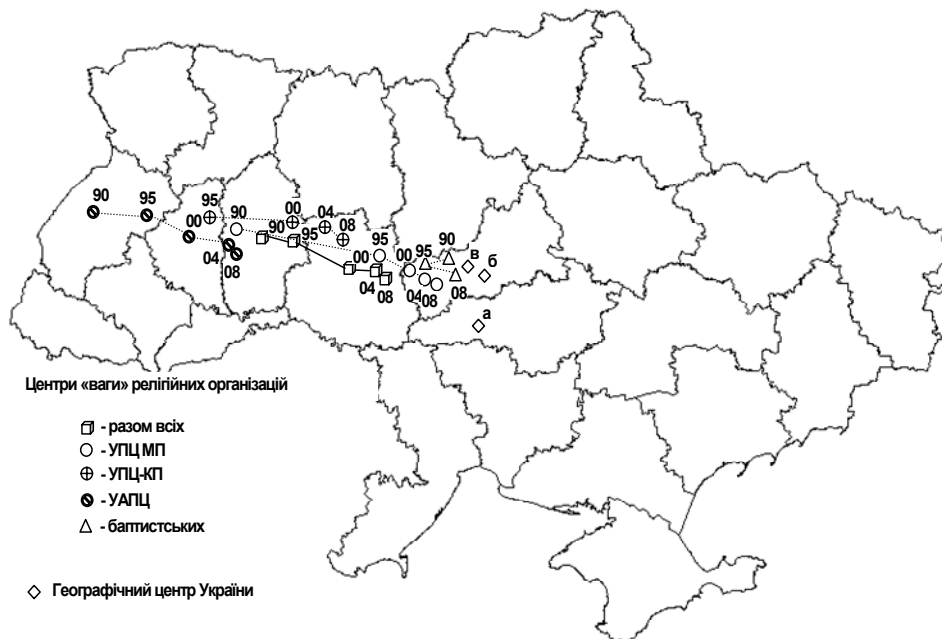

Рис. 3. Центрограма просторового поширення релігійних організацій окремих християнських конфесій в Україні.

Географічні центри України: а – Добровеличківка Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

Важливим є співставлення центрів "ваги" релігійних організацій та географічних центрів України. При їх співпадінні можна говорити про рівномірність розподілу релігійних громад відповідної конфесії територією держави, у протилежному випадку – про просторову поляризацію. Так, у межах України найрівномірніший просторовий розподіл релігійних громад характерний для баптизму та юдаїзму. Найбільш поляризований розподіл греко-католицьких громад.

Висновки. Отже, застосування методів дослідження в географії релігії залежить від змісту досліджуваного етапу. Ефективним та перспективним є застосування картографічного та центрографічного методів.

1. Грицевич В. Центрографія України: історія і перспективи // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Вип. 2 (8). – Тернопіль, 2003. – С. 115-119.
2. Грицевич В.С. Євген Святловський і центрографічний метод // Вісник Київського університету. Географія. – Київ, 1998. – Вип. 43. – С. 75-76.
3. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: Автореферат ... канд. геогр. наук. – Львів, 2000. – 20 с.
4. Кучабський О.Г. Релігійна сфера обласного регіону: трансформація

мація і територіальна організація: Автореферат ... канд. геогр. наук. – Львів, 2000. – 20 с. 5. Павлов С.В. Організація релігійно-географічної сфери України: Автореферат ... канд. геогр. наук. – К., 1999. – 18 с. 6. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. – К.: Артк, 1998. – 504 с. 7. Патійчук В.О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області): Автореферат ... канд. геогр. наук. – К., 1998. – 17 с. 8. Ровенчак І. Українська географія релігії: історія формування та предмет дослідження // Історія української географії. – Вип. 2(8). – Тернопіль, 2003. 9. Соціально-економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – С. 423-440. 10. Червяков В.А. Количественные методы в геогра-

фии. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 259 с. 11. Шаблій О.І., Висьтак А.І. Сакральная география: становление и проблемы развития // Проблемы территориальной организации общества. – Пермь, 1993. – С. 27-28. 12. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с. 13. Шевчук Л.Т. Сакральна географія. – Львів: Світ, 1999. – 160 с. 14. Esposito, John. Geography of Religion. – Random House, 2004. – 416 p. 15. Stump, Roger W. The Geography of Religion: Faith, Place, and Space. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008. – 442 p.

Надійшла до редколегії 27.06.08

УДК 911.3

О. Гладкий, канд. геогр. наук

ОСОБЛИВОСТІ ГАЛУЗЕВОЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Розглянуто особливості галузевої і територіальної структури промислових агломерацій України. Досліджено залежність економічної ефективності промислового виробництва від індексу галузевої спеціалізації, рівня галузевої різноманітності, просторового наближення до ядра агломерації, показників працenasиченості та фондонасиченості промисловості. Виявлено та обґрунтовано основні закономірності формування галузевої і територіальної структури промислових агломерацій.

The peculiarities of branch and territorial structures of Ukrainian industrial agglomerations are disclosed. The economic efficiency of industrial production dependence on index of branch specialization, level of branch diversity, spatial approaching to agglomeration's core as well as on indices of labor and assets saturations is investigated. The general regularities of development of industrial agglomerations' branch and territorial structures are explored and substantiated.

Вступ. Процеси формування агломераційного ефекту території справляють вирішальний вплив на галузеву і територіальну структуру її промислового виробництва. Збільшується різноманітність галузей промисловості, зростає кількість спеціалізованих видів діяльності, які здебільшого носять високотехнологічний інноваційний характер, посилюється залежність показників економічної ефективності функціонування промислових підприємств від центральності місцеположення. Істотних змін зазнають процеси територіальної концентрації виробництва, якісно нового рівня досягають виробничі кооперування і комбінування. Всі ці процеси знайшли своє відображення у спеціальних закономірностях розвитку і розміщення промислових агломерацій, до яких ми, зокрема, відносимо: закономірність приадресної та примагістральної територіальної концентрації виробництва, закономірність посилення диверсифікації та спеціалізації виробництва, закономірність зростання регіональної конкурентноздатності промислових підприємств агломерації, закономірність зростання трудонасиченості виробництва при наближенні до ядра агломерації, а фондонасиченості – при наближенні до периферії, закономірність спадної економічної ефективності виробництва від центру до периферії агломерації, закономірність зростання полігалузевої економічної ефективності в приадресній зоні агломерування, закономірність зростання модульності промислового виробництва при наближенні до ядра агломерації, закономірність зростання галузевої різноманітності та при наближенні до ядра агломерації закономірність зростання контактності і комунікативності при наближенні до ядра агломерації, закономірність скорочення долі низькоінноваційних підприємств добувної промисловості та зростання сучасних наукомістких виробництв та закономірність формування територіальної комплексності і пропорційності виробництва. Дослідження характеру прояву зазначених вище закономірностей на конкретній території промислових агломерацій України та виявлення їх впливу на галузеву і територіальну структуру агломерацій в наш час визначається особливою актуальністю.

Вихідні передумови. Вивченню особливостей галузевої і територіальної структури промислових агломерацій присвячено праці багатьох учених. Зокрема, в

різні часи ці питання досліджували Н. Агафонов, А. Пробст, А. Хрущов, Ю. Саушкін, М. Паламарчук, Л. Корецький, С. Іщук, М. Пістун, Я. Олійник, І. Горленко, Н. Калюжнова, І. Пилипенко, В. Захарченко, А. Доценко, А. Степаненко, Г. Підгрушний, Л. Лімонов, М. Слук та ін. Серед зарубіжних учених, найбільш повно зазначені вище аспекти дослідження агломерацій розкрито в роботах А. Маршалла (Marshall, A.), М. Портера та М. Енрайта (Porter, M., Enright, M.), М. Фуджіти та Ж.-Ф. Тісса (Fujita, M., Thisse, J.-F.), Г. ван дер Панне і Р. Твертаса (G. Van der Panne, R. Tveteras). Однак, комплексних синтетичних досліджень особливостей галузевої і територіальної структури промислових агломерацій та їх впливу на формування економічної ефективності виробництва ще детально не проводилось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження є промислові агломерації України, а предметом – особливості їх галузевої і територіальної структури. Метою дослідження є встановлення та обґрунтування основних закономірностей формування галузевої і територіальної структури промислових агломерацій та їх впливу на економічну ефективність виробництва. Конкретними завданнями дослідження виступають встановлення залежності економічної ефективності промислового виробництва від індексу галузевої спеціалізації, рівня галузевої різноманітності, просторового наближення до ядра агломерації, показників працenasиченості та фондонасиченості промисловості та обґрунтування на цій основі основних закономірностей формування і розвитку промислових агломерацій.

Виклад основного матеріалу. Промислові агломерації України, зберігаючи в цілому свою традиційну спеціалізацію, що склалася історично та під впливом природно-ресурсних і соціально-економічних умов, починають активно розвивати комерційно-спрямовані та інноваційні види промислової діяльності, які в агломерованому середовищі отримують високі показники прибутковості та ефективності. При чому, більш інтенсивно вони розвиваються за межами центральних ядер в ближній периферійній зоні агломерування, що позитивно впливає на ринкові трансформації її господарства.